

Cultuurhistorische en landschappelijke
analyse

Laantje van Van Wissen

te Voorschoten

SB4

BUREAU VOOR HISTORISCHE
TUINEN, PARKEN EN LANDSCHAPPEN

Cultuurhistorische en landschappelijke
analyse

Laantje van Van Wissen

te Voorschoten

Opdrachtgever:
Gemeente Voorschoten

SB4

**BUREAU VOOR HISTORISCHE
TUINEN, PARKEN EN LANDSCHAPPEN**

Colofon

© 2014, SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen te Wageningen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij op papier of digitaal, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever, in overleg met SB4. In geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoelde document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met SB4 of andere partijen.

De afbeeldingen in dit rapport zijn in 2014 gemaakt door SB4, tenzij de bronvermelding anders aangeeft.
De kaarten zijn noordwaarts georiënteerd, tenzij anders is aangegeven door een noordpijl.

Tekst en opmaak: SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen
ir. C.H.P.M. van Dam, ir. E.M.J. Blok bnt
Costerweg 1-N
6702 AA Wageningen
www.sb4.nl

Projectnummer: 9130

Opdrachtgever: Gemeente Voorschoten
Contactpersoon: mevr. J. Engelbert

Versie: definitief, 23 juni 2014.

INHOUD

INLEIDING.....	5
KORTE ORIËNTATIE.....	7
Aanleiding en doel	7
Plan- en onderzoeksgebied	7
Omgeving	7
Bestaande wet- en regelgeving	9
TERREIN- EN EIGENDOMSGESCHIEDENIS.....	13
Boerderij bij buitenplaatsen	13
Glascomplexen	15
RUIMTELIJKE EN LANDSCHAPPELIJKE OPBOUW.....	19
Wegenpatroon	19
Bebouwing	19
Water	20
Groen	20
RELICTEN EN KENMERKEN HUIDIGE SITUATIE.....	21
1. Infrastructuur	21
2. Polderlandschap	21
3. Agrarisch landschap	21
4. Buitenplaatsenlandschap	23
5. Groene buffers	23
6. Functioneel ensemble van de bollen- en tuinderscultuur	23
AFWEGING EN ADVIES.....	29
Waardering	29
Afwegingen voor de inpassing van nieuwe bebouwing en erven	29
Aanbevelingen en suggesties vanuit cultuurhistorie en landschap	30
BIJLAGE.....	31
Diverse afbeeldingen	31
BRONNEN.....	35

INLEIDING

De gemeente Voorschoten heeft het voornemen de ruimtelijke kwaliteit van de Duivenvoorde Corridor (tussen Voorschoten en Leidschendam) te vergroten en een aantal verouderde glastuinbouwcomplexen op te ruimen. Door deze sanering ontstaat de mogelijkheid de historische en landschappelijke kenmerken van het gebied beter beleefbaar te maken en de ruimtelijke kwaliteit van de woon- en leefomgeving te verbeteren. De provinciale Ruimte-voor-Ruimte-regeling staat in dat geval toe om enkele nieuwe woningen te bouwen.

Eén van deze saneringslocaties betreft twee glastuinbouwcomplexen aan het Laantje van Van Wissen. Alvorens tot een inrichtingsplan en bestemmingsplanwijziging te komen, is behoefte aan inventarisatie en analyse van de cultuurhistorische en landschappelijke aspecten, uitmondend in aanbevelingen en advies bij de verdere ontwikkeling van dit terrein.

Eind februari 2014 heeft de gemeente aan SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen opdracht gegeven om betreffend onderzoek en advies op te stellen.

Voorliggende rapportage vormt de weerslag van deze inventarisatie en beschouwing. Het vangt aan met doel van de rapportage en afbakening van het plangebied, waarna de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied beknopt - aan de hand van historische afbeeldingen en tekstuele toelichting - uiteen wordt gezet. Daarop volgend worden de landschappelijke opbouw, historische relictten en huidige ruimtelijke kenmerken behandeld en tot slot wordt de toekomstige situatie van afwegingen en aanbevelingen voorzien.

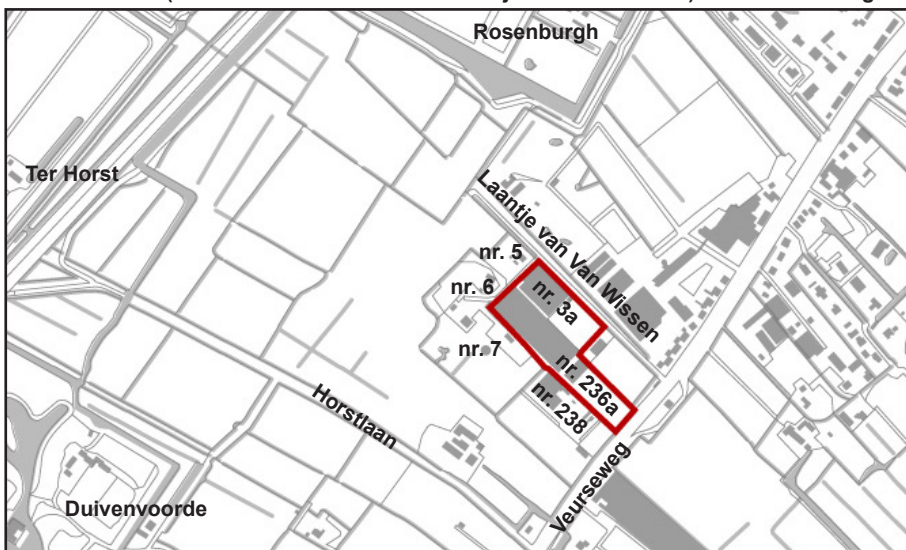
Vanuit de opdrachtgever trad mevr. Joke Engelbert op als contactpersoon. Het project is uitgevoerd door Kees van Dam (landschapsarchitect) en Eric Blok (landschapsarchitect en tuinhistoricus) van bureau SB4.

SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen

Wageningen, juni 2014.

Plangebied aan het Laantje van Van Wissen, aangegeven met een rode contour. Als onderzoeksgebied wordt een ruime omgeving van dit plangebied genomen, globaal begrensd door de Horstlaan, de spoorlijn, begraafplaats Rosenburgh, de grens van de bebouwde kom (direct ten noorden van het Laantje van Van Wissen) en de Veurseweg.

Recente luchtfoto; in rood is het plangebied gemarkeerd. (Bron: here.com).

KORTE ORIËNTATIE

Aanleiding en doel

De gemeente Voorschoten heeft de ambitie het areaal glastuinbouw in de Duivenvoordecorridor te verkleinen en verouderde kascomplexen te saneren¹. Daartoe heeft zij in 2011 het bedrijf van De Groot aangekocht en wordt gestimuleerd om het tuindersbedrijf van de gebroeders Konings te herontwikkelen. Dit is mogelijk via de provinciale regeling Ruimte voor Ruimte, die toestaat om kassen en bedrijfsgebouwen te vervangen door woningen. Het bedrijf van Konings bevat 8600 m² glas en 534 m² bedrijfsbebouwing; de gemeente sloopt ca. 8000 m² glas. Het is de bedoeling om drie nieuwe woningen van ca. 760 m³ te bouwen en de resterende grond met agrarische bestemming te verkopen.

Gezien de ligging in een cultuurhistorisch en landschappelijk waardevol gebied, aangewezen als rijksbeschermd dorpsgezicht, is het vereist de herontwikkeling van het terrein te baseren op aanwezige historische en landschappelijke kwaliteiten.

Plan- en onderzoeksgebied

Het plangebied is duidelijk omgrensd, namelijk het terrein met kassencomplex dat in bezit is van de gemeente Voorschoten en particulier eigenaar Konings. De adresaanduiding van deze terreinen zijn respectievelijk Veurseweg 236a en Laantje van Van Wissen 3a. Als onderzoeksgebied wordt een ruime omgeving van dit plangebied genomen om de relevante cultuurhistorische en landschappelijke relaties te kunnen duiden. Dit gebied wordt globaal begrensd door de Horstlaan, de spoorlijn, begraafplaats Rosenburgh, de grens van de bebouwde kom (direct ten noorden van het Laantje van Van Wissen) en de Veurseweg.

Eerste suggestie van de gemeente Voorschoten voor situering van bebouwing en erven.

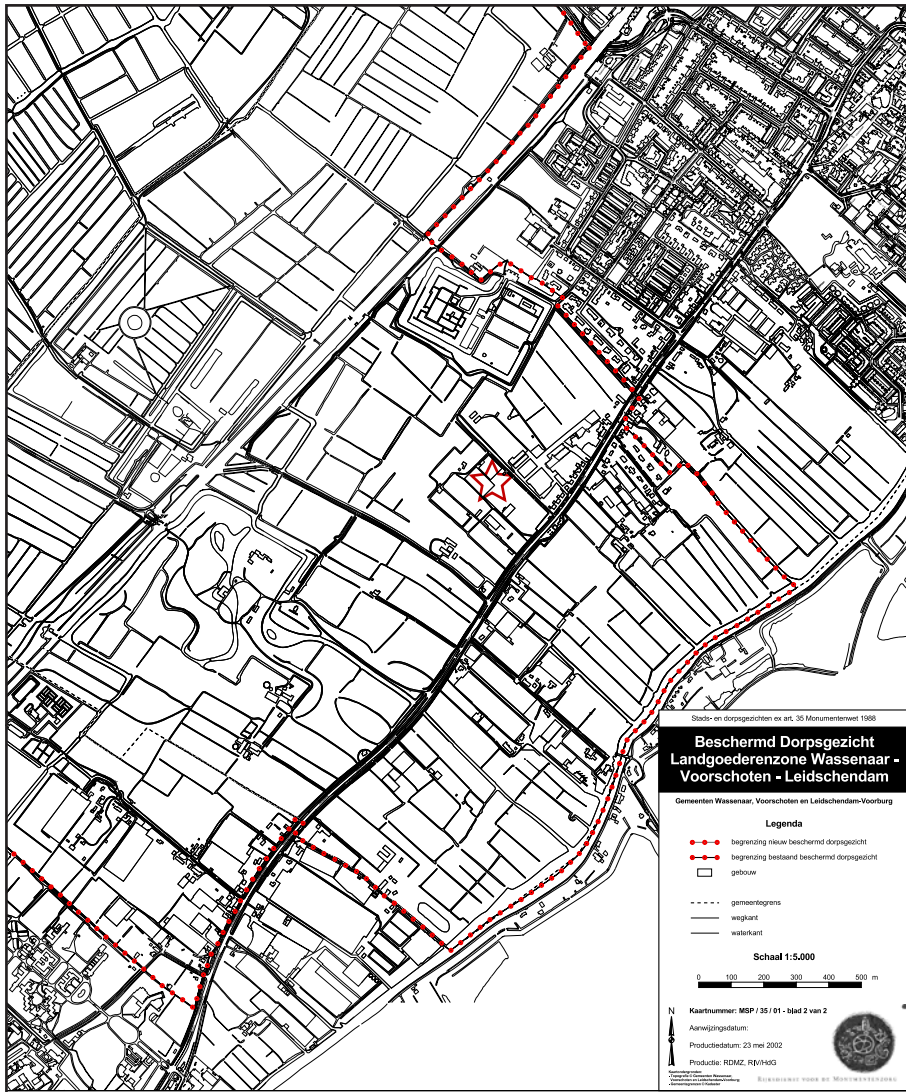
Omgeving

Aan het Laantje van Van Wissen zijn naast de tuinbouwbedrijven drie burgerwoningen aanwezig, namelijk:

- nr. 5, vrijstaande woning, recent gebouwd;
- nr. 6, vrijstaande woning/villa, gebouwd voor notaris H.C.A. Boom na afbraak van de in 1965 afgebrande boerderij;
- nr. 7, vrijstaande woning, recent gebouwd.

Ten noorden van het plangebied liggen enkele bedrijfspanden en dierenweides; haaks op de Veurseweg lintbebouwing van woningen. Ten zuiden ligt manege Vreehorst (Veurseweg 238).

¹ Zie: Bosch Slabbers Landschapsarchitecten, Van Glas naar Gras; omvorming glascomplexen in de Duivenvoorde Corridor, gemeente Voorschoten/Stichting Duivenvoorde, februari 2008.

Noordoostelijk deel van de begrenzing van het Beschermd Dorpsgezicht 'Landgoederenzone Wassenaar-Voorschoten-Leidschendam'. (Bron: RCE).

Begrenzing van de Complex Historische Buitenplaats Ter Horst. (Bron: RCE).

Bestaande wet- en regelgeving

Rijksniveau

Het onderzoeksgebied valt binnen het door het Rijk aangewezen Beschermd Dorpsgezicht 'Landgoederenzone Wassenaar-Voorschoten-Leidschendam' ². De nadere typering van te beschermen waarden geeft aan:

“Voor de typering van de hoofdstructuur is van belang [o.a.]:

- het meerassige, van oorsprong middeleeuwse weggennet dat zich uitstrekt langs de flanken van de strandwallen en enige dwarsverbindingen of voorden tussen die wegen. Karakteristiek zijn de laanbeplanting met hoog opgaande bomen en het smalle profiel van enige van deze wegen zoals de Raaphorstlaan, Schouwweg en Horstlaan;*
- het stelsel van parallelle weteringen zoals de Veenwatering, de Schenk, de Zijlwatering en de Dobbewatering;*
- de grotendeels midden-19de-eeuwse structuur van zichtassen en integrerende wegen van voormalige landgoederen die nog steeds een visuele, verbindende functie hebben tussen onderdelen van het gebied;*
- de regelmatige blokverkaveling in de weidegebieden binnen de strandvlakten en veengebieden;*
- de buitenplaatsen op de strandwallen op gewoonlijk (zeer) grote, min of meer rechthoekige kavels gesitueerd van veelal voormalige boerderijplaatsen;*
- de erf- en tuinafscheidingen der landgoederen, buitenplaatsen en huiskavels, meestal bestendigd door hekwerken, muren, grenspalen, greppels en hagen die een karakteristiek en belangrijk aspect van de verkavelingsstructuur vormen.*

Voor de typering van het hoofdkenmerk is van belang [o.a.]:

- de omvang en de samenhang in structuur en typologie van de landgoederen van De Horsten, Zuidwijk en Duivenvoorde, waarvan bezittingen met landerijen en boerderijen zich uitstrekken over het grondgebied van Voorschoten en Wassenaar is vrij uniek binnen een grootstedelijk context van Den Haag en Leiden.*

² Volgens Monumentenwet 1988; zie: Niemeijer, 2007.

Voor de typering van de relatie tussen landschappelijke structuur en bebouwing is van belang [o.a.]:

- het sterk lineaire karakter van de bebouwingsstructuur vormt een afspiegeling van de geologische structuur van het gebied en daarnaast ook van de verkeerstechnische ontwikkelingen die er plaatsvonden;*
- het oorspronkelijke lineaire bebouwingskarakter komt wellicht het beste tot uiting in het boerderijlint op de in het veld nauwelijks waarneembare lage strandwal in het veen ten oosten van de Rijksstraatweg en aan weerszijden van de Veurse(straat)weg. De boerenbedrijven liggen op ruime afstand van de weg en zijn slechts via vaarsloten, dan wel een lange oprijlanen te bereiken.*

Het plangebied valt buiten de contour van de Rijksbeschermd Complex Historische Buitenplaats Ter Horst.

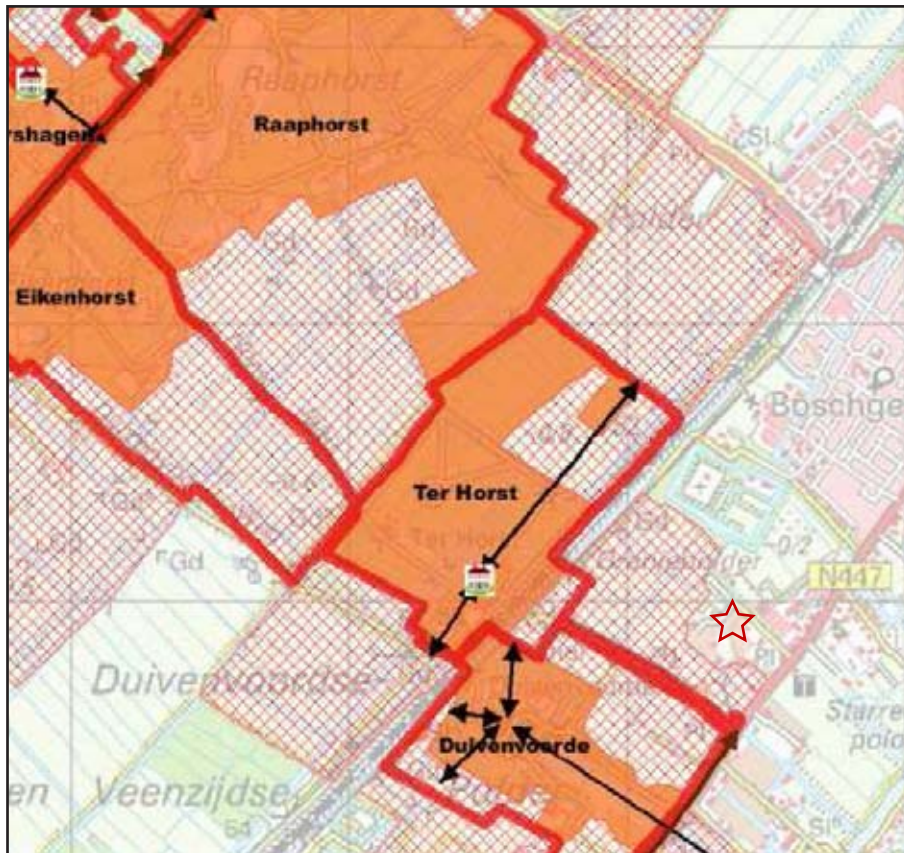
Provinciaal niveau

De provincie Zuid-Holland heeft haar cultuurhistorisch beleid onder meer vastgelegd in de Structuurvisie en Verordening Ruimte, en uitgewerkt in de Beleidsvisie Cultureel Erfgoed 2013 - 2016 ³. Het plangebied valt onder het provinciaal landschap 'Duin, Horst en Weide' en behoort tot de Cultuurhistorische Hoofdstructuur als Kroonjuweel Cultureel Erfgoed 'Landgoederenzone Wassenaar / Voorschoten / Leidschendam'.

Het onderzoeksgebied valt deels binnen de door de provincie opgestelde landgoedbiotopen (Verordening Ruimte) van Ter Horst en Duivenvoorde; het plangebied ligt hier net buiten ⁴.

³ Zie voor meer informatie: www.zuid-holland.nl; Structuurvisie, actualisatie 2012; Provincie Zuid-Holland, *Erfenis, erfgoed en erfgoed - beleidsvisie cultureel erfgoed 2013 - 2016*, Den Haag, 2011.

⁴ Kooiman, 2010; www.ruimtelijkeplannenzuidholland.nl, Verordening Ruimte, artikel 17.

- Weiden/polders (open)
- Parken en parkbossen (voormalige) buitenplaatsen
- Lindelaan Voorstraat
- Parken en plantsoenen
- Lanen (voormalige) buitenplaatsen en boerderijen

- Infrastructuur - wegen
- Infrastructuur - spoorlijn
- Kralensnoer agrarische ensembles
- Buitenplaatsen
- Beschermde gezichten
- Molen/ molenbiotoop

- Vliet
- Vaarsloten
- Wateringen
- Restant Vliet

Landgoedbiotoop, opgesteld door de provincie Zuid-Holland. De kern van de buitenplaats (huis en park) zijn aangegeven in oranje; rijksbeschermden complexen met de dikke rode contour; de basisstructuur met een bruine pijl; zichtlijnen met een zwarte pijl; het blikveld met een dun rood raster en een landhuis met een huis-symbool. De rode ster geeft de situering van het kassencomplex aan het Laantje van Van Wissen buiten de landgoedbiotoop aan.
(Bron: Kooiman, 2010).

Uitsneden van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur 'groen', stedenbouw en architectuur ('rood') en water ('blauw'). Het kassencomplex is gemarkeerd door de rode ster.
(Bron: Scheffer, 2013, pag. 36-40).

Gemeentelijk niveau

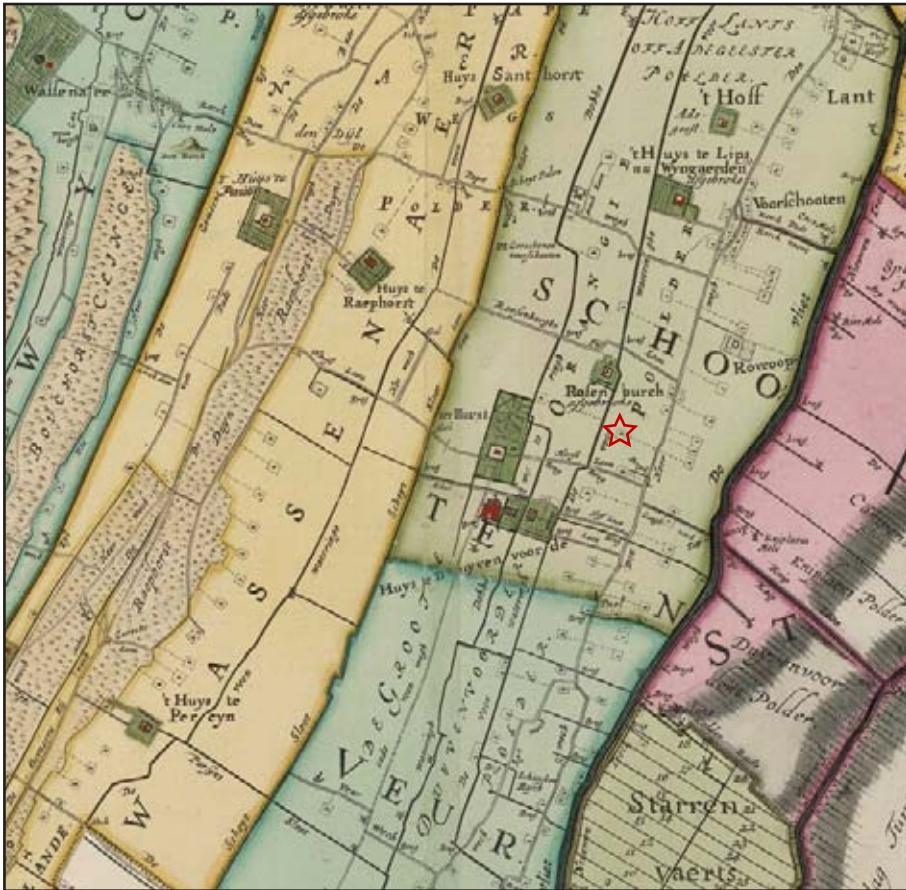
Het gemeentelijke cultuurhistorische beleid is beschreven in de Kadernota Erfgoed 2013-2017 en Structuurvisie Cultuurhistorie 2013-2028 ⁵. Hierin zijn onder meer opgenomen: de Veurseweg als historische infrastructuur, de locatie van de voormalige boederij (Laantje van Van Wissen nr. 6) als agrarisch ensemble, het Laantje van Van Wissen als historische laanstructuur en de vaarsloten en de Molensloot (of Voorwatering) als historische waterlopen.

Binnen het onderzoeksgebied is één gemeentelijk monument aanwezig, namelijk de grenspaal op de hoek van de Veurseweg en Laantje van Van Wissen

⁶.

5 Zie voor meer informatie: www.voorschoten.nl; Scheffer, 2013.

6 http://www.voorschoten.nl/cultuur_en_sport/monumenten; Overzicht gemeentelijke monumenten, nr. 57.

Uitsnede van de kaart “t Hooge Heemraedschap van Rijnland” uit 1746 door Melchior Bolstra, naar een kaart van J.J. Douw en S.P. van Brouckhuijsen uit 1647 en bijgewerkt in 1687. De locatie van boerderij Roosenhorst is door middel van een rode ster gemarkeerd. (Bron: Hoogheemraadschap Rijnland, nr. A-4493).

‘Kaart der landerijen van Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden onder Wassenaar en Voorschoten, genaamd: De Paauw, Raaphorst, Backershagen, Eikenhorst en Ter Horst, in den jare 1854’, ingemeten door landmeter J. Kros en van ontwerp-schets voorzien door E.C.A. Petzold. De rode ster markeert de locatie van boerderij Roosenhorst. (Bron: RCE, 331.614; Koninklijk Huisarchief).

Gefotografeerd detail van de kaart van De Horsten uit 1854. (Bron: RCE, 402.919; Koninklijk Huisarchief).

TERREIN- EN EIGENDOMSGESCHIEDENIS

Boerderij bij buitenplaatsen

De omgeving van het plangebied werd tot in de 20e eeuw bepaald door landgoederen of buitenplaatsen. Ten noorden lag Rosenburgh, dat een kortstondige bouwgeschiedenis kent ⁷. Na 1963 werd hier de gemeentelijke begraafplaats gevestigd. Tot circa 1755 behoorde het plangebied tot de buitenplaats Roosenhorst, waarvan de exacte locatie onbekend is. Daarna maakte het plangebied deel uit van de landerijen bij het ten westen gelegen huis Ter Horst, tot de afsplitsing van separate particuliere terreintjes in de 20e eeuw. Met het ten zuiden van de Horstlaan gelegen huis Duivenvoorde kent het plangebied geen historische of ruimtelijke relatie. Het plangebied maakt deel uit van de Oranjepolder, waarvan de ingelanden in 1673 besloten tot bepoddering ⁸.

Roosenhorst

De 17e eeuwse buitenplaats Roosenhorst was tot 1755 eigendom van Dionysius van Cruyskercken (1684-1755), lid van de vroedschap en schepen van Leiden. Hij verkreeg het in 1697 van zijn vader en werd in 18e eeuwse bronnen omschreven als “buitenplaats met deszelfs herenhuis, tuinmanshuis en verder getimmerten en plantagiën [...], gelegen tussen de Herenweg en de Vliet”, en verder inclusief een speelhuis (of koepel) en ‘huismanswoning’ ten noorden van de Heerweg, tegenover de genoemde buitenplaats ⁹. Van Cruyskercken verhuurde de buitenplaats, zoals blijkt uit een advertentie in de Leydse Courant in 1723, dat naast het herenhuis, bestond uit een tuinmanswoning en koetshuis met stalling voor 4 paarden ¹⁰. Zijn dochter Adriana Barbara (1708-1762) huwde met Frederik Sluijsken, die Huis Ter Horst bezat.

Foto van boerderij Roosenhorst aan Veurseweg 234, 1958. (Bron: RCE, 187.457a).

Luchtfoto, 13 september 1944. (Bron: Haags Gemeentearchief, id.nr. 5.20607; RAF, nr. 3199).

⁷ Zie: Klooster, 1962, pag. 269; Laurentius, 1989, pag. 26; http://www.buitenplaatsen-innederland.nl/ZuidHolland_beschrijvingen/Voorschoten_Rosenburg.html; Scheffer, 2006, pag. 200-201: de buitenplaats Rosenburgh werd in 1721-1723 gebouwd ter plekke van het voormalige, vermoedelijk 13e eeuwse kasteel Rosenburg, en kort na 1728 alweer afgebroken. Een boerderij en de omgrachting bleven aanwezig.

⁸ Zie: Archief Hoogheemraadschap van Rijnland (OAR), toeg.nr. 1.2.5.9 Oranjepolder.

⁹ Scheffer, 2008.

¹⁰ KB, Leydse Courant, 5 maart 1723: “*Te Huur om aanstonds te aanvaarden een vermakelijke Hofstede, genaamd Roosenhorst, gelegen tusschen Voorschoten en den Dam, voorzien met een bekwaam Heerenhuys, Tuynmanshuys, Koetshuys en Stalling voor vier paarden: den gegadingden gelieven zich te adresseren te Leyden bij Dionisius van Cruyskercken.*”

Uitsnede van de 'Kadastrale minuut', Voorschoten, sectie B, blad 2, 1832. Zie voor een globale duiding van het gebruik de kaart in de bijlage. (Bron: watwaswaar.nl; NA).

Uitsnede van de 'Veldminuut', ca. 1850 verkend en bijgewerkt tot ca. 1865. De boerderij en een groot deel van de beplantingssingel rondom het erf aan het einde van het Laantje van Van Wissen is niet meer aangegeven. (Bron: watwaswaar.nl; NA).

Eigendommen in 1832

Groen: Jan Jacob Cau (Ter Horst)
 Rood: Henriëtte Jeanne Christine van Nijvenheim van Neukirchen (Rosenburg/Duivenvoorde)
 Geel: Cornelis van Niekerken
 Blauw: Jan Bergman
 Oranje: Arie van der Post
 Licht groen: Pieter Gijsz. van Leeuwen.
 (Bron: watwaswaar.nl; NA).

De kern van Roosenhorst (het landhuis) lag mogelijk iets ten zuiden van boerderij Bouwlust (Veurseweg 215)¹¹. Het valt namelijk op dat op het zelfde kadastrale minuutplan een vaarsloot staat aangegeven, waarbij een gebouw als bestemming ontbreekt¹². Het is eveneens mogelijk dat de locatie van het huis aan het einde van het Laantje van Van Wissen moet worden gezocht, net ten zuidwesten van Rosenburgh. Op het kadastrale minuutplan van 1832 is hier een ruim omgrensd erf aanwezig met boerderij en aan drie zijden een beplantingssingel.

Het geheel van Roosenhorst omvatte in ieder geval circa 11 hectare aan weerszijden van de Veurseweg. Waarschijnlijk omvatte het naast het hoofdhuis en de bijgebouwen twee pachtboerderijen. Volgens het Kadastrale Minuutplan van 1832 liep het huidige Laantje van Van Wissen na kruising van de Molensloot nog enkele tientallen meters verder door tot aan het bovengenoemde erf ten zuidwesten van Rosenburgh. Aan het eind (op het erf) en halverwege waren een boerderij aanwezig. Van deze twee boerderijen verdween de boerderij aan het eind van de laan omstreeks 1850 van de kaart.

De boerderij halverwege het Laantje van Van Wissen werd vermoedelijk gebouwd omstreeks het midden van de 16e eeuw en staat ook aangegeven op historische kaarten als erf gelegen tussen de Horstlaan, Veurseweg, Molensloot en Rosenburgherlaan¹³. Deze boerderij (toenmalig adres Veurseweg 234) brandde in 1965 af¹⁴. De oprijlaan werd naar diens laatste bewoners vernoemd: familie Van Wissen.

De in opzet 17e eeuwse dienstwoning aan Veurseweg 236 behoorde eveneens tot de buitenplaats en is het enige onderdeel dat thans resteert¹⁵. Aan het begin van de oprijlaan staat in 1832 tevens een 'tuinhuis' aangegeven: een koepel die uitkeek op de Veurseweg en mogelijk behoorde tot Roosen-

horst. Later wordt deze koepel niet meer vermeld of aangegeven.

Ter Horst

Wanneer Adriana Barbara Sluiskens-van Cruyskercken in 1755 Roosenhorst erf wordt het zuidoostelijke deel verkocht aan Salomon Johan von Gersdorff¹⁶. De boerderij en het noordwestelijke deel worden aan Ter Horst toegevoegd. Deze komt volgens in bezit van Jacob Jan de Blocq van Kuffeler in 1752, Iman Cau in 1766, Jan Jacob Cau in 1801 en Prins Frederik van Oranje Nassau in 1838¹⁷. Deze laatste nam het terrein van Ter Horst, tezamen met de buitenplaatsen Raaphorst, Eikenhorst. De Paauw en Backershagen, in gebruik als jachtterrein. De grenspaal aan het begin van het Laantje van Van Wissen is hiervan een afbakening geweest¹⁸.

Glascomplexen

Omstreeks 1900 gingen enkele boeren en tuinders over op bollenteelt en volle grondtuinbouw, een beweging die zich geleidelijk zuidwaarts uitbreidde¹⁹. Ook voor het terrein binnen het onderzoeksgebied, tussen de boerderij en de Veurseweg, geldt vermoedelijk kort na de eeuwwisseling een omschakeling naar meer intensieve teelt, aangezien de topografische kaart van 1911 bouwland weergeeft waar het op een vorige versie nog weiland betrof. Op de luchtfoto's uit 1944 is goed te zien hoe de percelen waren opgedeeld in vele kleine teeltbedden, hoewel onduidelijk is of er bloembollen of voedselgewassen worden geteeld. Na de Tweede Wereldoorlog worden de kleinschalige velden geleidelijk bebouwd met kassen, met name op afstand van de Veurseweg.

11 Scheffer, 2008, pag. 54-56.

12 Scheffer, 2006, pag. 256-257. Verdere informatie over (de locatie van) de buitenplaats Roosenhorst heeft nadere studie.

13 Het enige andere erf dat op de 17e eeuwse kaart van Fl. Balthasar (c.s.) staat aangegeven, is de boerderij aan de Voorlaan van Ter Horst.

14 Scheffer, 2006. W.J. Berghuis maakte nadien een bouwkundige opname voor de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en Stichting Historisch Boerderij Onderzoek.

15 Scheffer, 2006.

16 Scheffer, 2008: in de memorieboeken van het dorpsbestuur van 1758 staat vermeld dat 'heerenhuys, speelhuys, tuinmanshuys, stal en schuur' wegens bouwvalligheid zijn gesloopt. Dit correspondeert echter niet met de aanwezigheid van de boerderijen, 'tuinhuis' en dienstwoning aan de Veurseweg op de kadastrale kaart van 1832.

17 Stöver, 2000; <http://www.biografischportaal.nl/persoon/23751972>

18 De paal is gemeentelijk monument en bevat de tekst 'Eigenjagt van z.k.h. Prins Frederik; hoek'. Een pendant op de zuidoosthoek van het grondgebied van Prins Frederik valt onder de rijksbeschermd complex historische buitenplaats Ter Horst, mon.nr. 525456.

19 Scheffer, 2013.

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 421 (boven) en 440 (onder), uitgegeven in resp. 1876 en 1876.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 421 (boven) en 440 (onder), uitgegeven in resp. 1904 en 1903.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 421 (boven) en 440 (onder), uitgegeven in resp. 1894 en 1896.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 421 (boven) en 440 (onder), uitgegeven in resp. 1909 en 1911.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 421 (boven) en 440 (onder), uitgegeven in resp. 1929 en 1924. (Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 30G (links) en 30H (rechts), uitgegeven in resp. 1952 en 1950. (Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 421 (boven) en 440 (onder), uitgegeven in resp. 1934 en 1934. (Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 30G (links) en 30H (rechts), uitgegeven in 1958. (Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 30G (links) en 30H (rechts), uitgegeven in 1964.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 30G (links) en 30H (rechts), uitgegeven in 1968.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 30G (links) en 30H (rechts), uitgegeven in 1974.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 30G (links) en 30H (rechts), uitgegeven in 1981.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 30G (links) en 30H (rechts), uitgegeven in resp. 1985 en 1986.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

Uitsneden van de Topografische kaart, bladen 30G (links) en 30H (rechts), uitgegeven in 1995.
(Bron: watwaswaar.nl; kadaster).

RUIMTELIJKE EN LANDSCHAPPELIJKE OPBOUW

Wegenpatroon

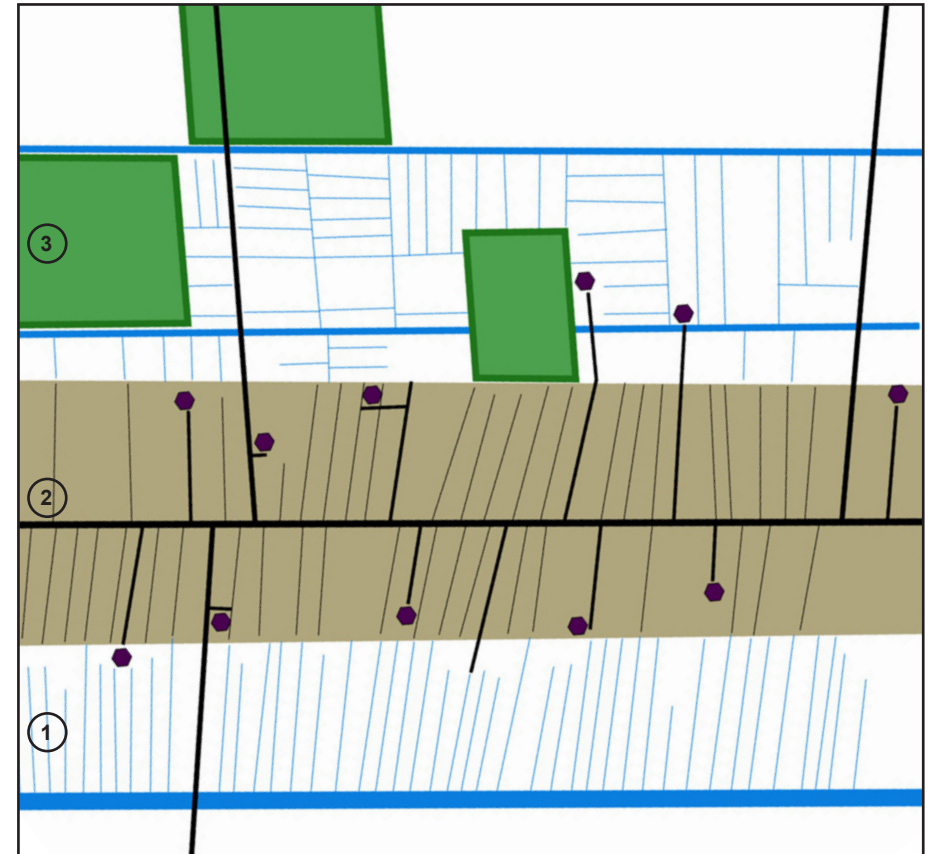
- historische hoofdwegen op hoger gelegen strandwallen;
- enkele verbindingswegen tussen de strandwallen (Papeweg, Horstlaan);
- vele doodlopende insteekwegen naar bebouwing en erven (o.a. Laantje van Van Wissen)

Bebouwing

- agrarische erven (en buitenplaatsen) van oorsprong op afstand van de hoofdweg (Horstlaan 4, Laantje van Van Wissen 6);
- lintbebouwing van woningen vanuit de kern van Voorschoten geleidelijk langs hoofdweg (Veurseweg 196-226);
- verspreide bedrijfspanden achter woningen, in de diepte (Veurseweg 177, 180, 214);
- bebouwing aan insteekwegen (Wilgenlaan, Kniplaan)

Wegenpatroon met de hoofdwegen op de strandwallen, een sporadische verbindingsweg en vele insteekwegen.

Abstractie van de historische landschappelijke situatie met van onder naar boven:
1) de Vliet met daarlangs min of meer regelmatig en fijnmazig slotenpatroon,
2) de strandwal met Veurseweg, insteekwegen en boerderijen
3) de polders met Dobbewetering en Molenwetering, buitenplaatsen en minder regelmatig slotenpatroon.

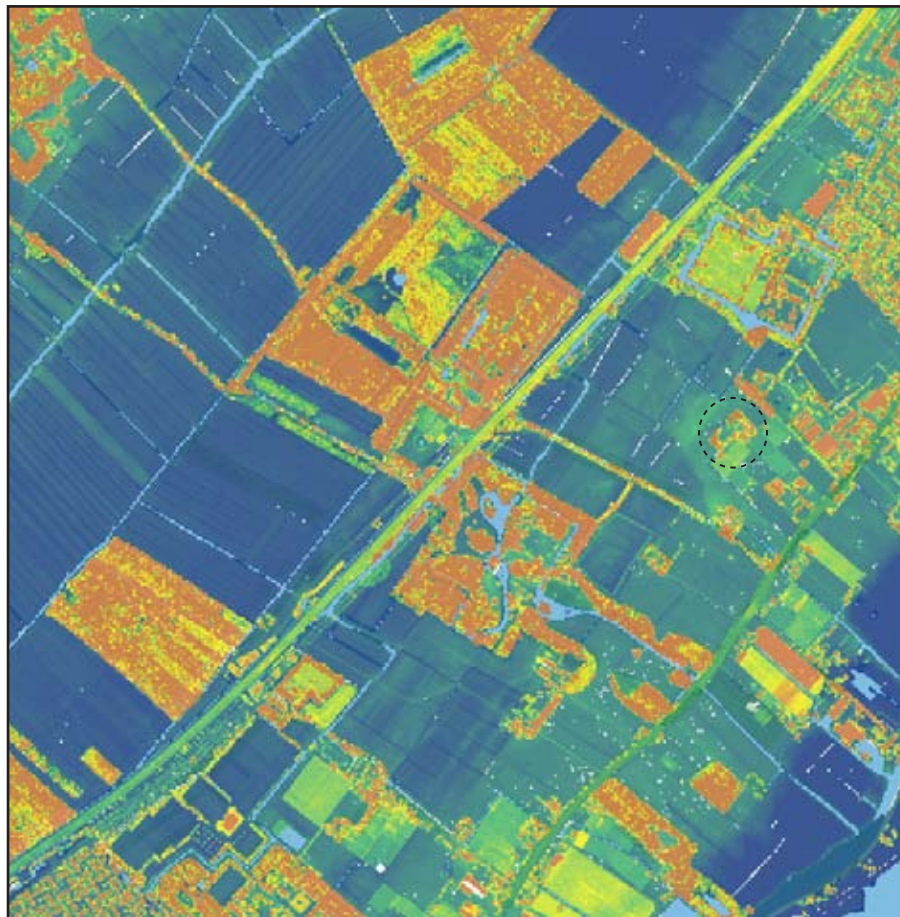

Water

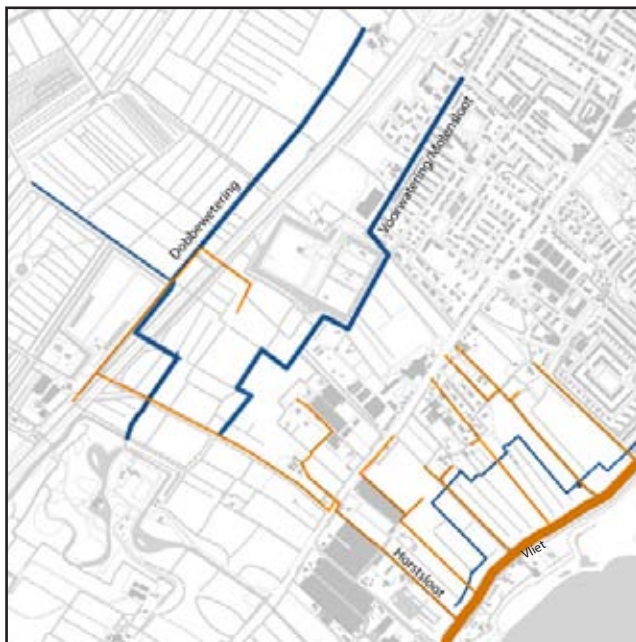
- maaswijdte slotenpatroon in samenhang met geomorfologische situatie: hoe verder van de hoger gelegen Veurseweg, hoe meer sloten;
- onregelmatig slotenpatroon, wel grotendeels haaks op Veurseweg;
- scheiding tussen erven en agrarische weilanden

Groen

- Laantje van Van Wissen als doodlopende ontsluitingsweg naar twee verdwenen boerderijen en de huidige bebouwing, deels beplant als laan (populieren) met ondergroei van hakhout (es, esdoorn, els, berk, meidoorn);
- meer gesloten, kleinschaliger landschapsstructuur op de standwal, met name als gevolg van erfbeplanting en houtwallen en -singels langs de 20e eeuwse tuinbouwvelden;
- open weilanden in de strandvlakte (Oranjepolder)

Hoogtekaart (AHN): tussen de hoger gelegen strandwal ('geest') (groen) en lager gelegen strandvlakte (blauw) is aan de noordzijde een geleidelijke overgang en aan de zuidzijde een scherpere. Bebouwing en bos zijn als hoge elementen veelal geel en oranje weergegeven. De locatie van de vml. boerderij is met een cirkel gemarkeerd. Ook is te zien dat de buitenplaatsen Ter Horst, Duivenvoorde, Rosenburgh en de verdwenen boerderij aan het eind van het Laantje van Van Wissen op langgerekte 'horsten' zijn gesitueerd. (Bron: www.ahn.nl).

Onderscheid van waterlopen naar afwatering (blauw) en vaarten vanaf de Vliet (oranje), op basis van de kadastrale minuut van 1832.

RELICTEN EN KENMERKEN HUIDIGE SITUATIE

In opzet is gebruik gemaakt van de gestructureerde behandeling van kernkwaliteiten in de Structuurvisie Cultuurhistorie 2013-2028 van de gemeente Voorschoten ²⁰.

1. Infrastructuur

De strandwal tussen Leiden en Voorburg, waarop Voorschoten is ontstaan, vormde een natuurlijke hoogte tussen veenstroken waarover de oude Hollandse Heerweg in gebruik werd genomen (Leidseweg-Voorstraat-Veurseweg). Door de moerassige strandvlakte liepen oost-westgeoriënteerde, hoger gelegen verbindingswegen, zoals de Papeweg/Papelaan en de Horstlaan. Andere insteekwegen vanaf de Heerweg liepen dood, tot aan een boerderij of buitenplaats. Het Laantje van Van Wissen ontsloot in ieder geval twee boerderijen: de halverwege gelegen pachtboerderij van Roosenhorst, en de omstreeks 1850 verdwenen boerderij ten zuidwesten van Rosenburg. Mogelijk leidde zij oorspronkelijk ook naar de buitenplaats Roosenhorst.

Zoals gebruikelijk bij deze insteekwegen of oprijlanen, is bij het Laantje van Van Wissen sprake van sloten aan weerszijden en een beplanting met geriefhout. De vroegere laanbomen zijn thans in het zuidelijke deel verdwenen en in het noordelijke vervangen door populieren. Het zijpad naar de voormalige boerderij Roosenhorst is nog aanwezig, inclusief de afbuiging naar de locatie van de boerderij bij de oude lindeboom (zie foto's op volgende pagina's). Het noordelijke deel van de oprijlaan is verdwenen, zodat het Laantje van Van Wissen thans bij de Molensloot stopt.

De waterwegen waren tot ver in de 19e eeuw de belangrijke transportkanalen. De Vliet werd in 1638 tot trekvaart vergraven, dat heeft geleid tot een betere bereikbaarheid van de regio vanuit Delft, Leiden en Den Haag en de vestiging van meerdere buitenplaatsen. Vanaf de Vliet staken verschillende vaarsloten diep de polder in om voorraad, huisraad en goederen zo dicht mogelijk bij de landhuizen en boerderijen te brengen. Ook de boerderijen bij Roosenhorst kenden een eigen vaarsloot vanaf de Vliet, die gedeeltelijk samenviel met de vaart naar Ter Horst (en de Dobbewetering), waarvan nog enkele delen resteren.

²⁰ Scheffer, 2013. Delen van onderstaande toelichtende tekst zijn tevens hieraan ontleend.

2. Polderlandschap

Het sloten- en verkavelingspatroon vormen ter plekke de oudste structuren, die waarschijnlijk reeds in de Middeleeuwen ontstonden. De kavelstructuur is onregelmatig en verschillend georiënteerd. De kavels langs de Veurseweg, tussen Horstlaan en Laantje van Van Wissen kennen wel enige regelmaat in breedte.

Het onderzoeksgebied viel oorspronkelijk onder de Oranjepolder, die globaal lag tussen de Horstlaan, Dobbewetering, het dorp Voorschoten en de Veurseweg. Het water werd via sloten geloost op de Molensloot of Voorwatering, die aan de noordzijde van de polder werd bemaald door een windmolen. Door de openheid, het slotenpatroon en het gebruik als grasland kent het gebied nog grotendeels het karakter van een polder.

3. Agrarisch landschap

Zoals op de 17e eeuwse kaarten is weergegeven lagen de agrarische complexen veelal op enige of wisselende afstand van de Veurseweg, op de natuurlijke overgang tussen standwal en strandvlakte. De boerderijen aan het Laantje van Van Wissen zijn verdwenen, maar de locaties aan de Horstlaan 4 en Rosenburgerlaan 2 herinneren nog aan de agrarische oorsprong. Aan de overzijde is de historische boerderij Bouwlust (Veurseweg 215) aanwezig. De agrarische erven in deze regio kennen naast een typische ligging en ontsluiting ook een bepaalde maat (bebouwing plus erf en beplanting) en beslotenheid of omslotenheid met beplanting. Op het kadastrale minuutplan van 1832 zijn nog goed de (wind)singels rondom de erven te zien, die als een enkele meters brede bosstrook het erf en de tuin aan twee of drie zijdes omgaven. Groene, landschappelijke elementen, zoals windsingels, oprijlanen met geriefhout, boomgaarden, kades, koebochten en de rode elementen zoals vee- en wagenschuren, boenhokken en hooibergen maken daarom een wezenlijk onderdeel uit van de boerderij-ensembles ²¹. De rij knotlinden langs het zijpad, alsmede de restanten van hakhout langs het laantje van Van Wissen sluiten hierop aan.

²¹ Scheffer, 2013.

Kavelsloten en weteringen (blauw) en vaarsloten (oranje) in de huidige situatie. De gestippelde lijnen geven de (t.o.v. 1832) verdwenen watergangen weer.

Belangrijkste historische elementen en structuren in het plangebied en de directe omgeving.

4. Buitenplaatsenlandschap

Het onderzoeksgebied valt buiten de karakteristieke, gedecoreerde parkomgeving van een buitenplaats, maar behoorde immer tot de agrarische landerijen. Het Laantje van Van Wissen is als laanstructuur vermoedelijk wel een restant van de wens enige allure aan deze landerijen aan te brengen vanuit de buitenplaatsen Roosenhorst en Ter Horst. Ook de voormalige dienstwoning aan de Veurseweg 236 en de grenspaal van het jachtgebied van Prins Frederik zijn aan het verleden als onderdeel van een buitenplaats te relateren.

5. Groene buffers

Het Laantje van Van Wissen markeert de grens van de bebouwde kom doordat de lintbebouwing langs de Voorstraat-Veurseweg hier eindigt en aan weerszijden van de weg zich een meer open, agrarisch landschap ontvouwt.

6. Functioneel ensemble van de bollen- en tuinderscultuur

Zowel de nog in gebruik zijnde tuinbouwgrond als de kassen verwijzen naar de voor deze omgeving typerende, 20e eeuwse tuinderscultuur. Enkele resterende beplantingsstroken herinneren aan het kleinschalige karakter van deze 'omtuinde' percelen. De aanwezigheid van bouwland verwijst tevens naar de bodemkundige eigenschappen van de zandige strandwal ten opzichte van de verderop gelegen weilanden in de standvlakte.

Grenspaal van het jachtgebied van Prins Frederik.

Veurseweg en entree van het Laantje van Van Wissen, met v.l.n.r.: tankstation, coniferenrij langs manege, voormalige dienstwoning Roosenhorst, Laantje van Van Wissen en woonhuizen met tuinen.

Zicht over de Oranjepolder vanaf de Horstlaan op (v.l.n.r.) de beplanting rondom Rozenburg (links), de populieren aan de noordzijde van het Laantje van Van Wissen, de erfbeplanting rondom de woningen, kassen, manege Vreehorst en de Horstslot (rechtsonder).

Het Laantje van Van Wissen in zuidelijke richting met gevarieerde beplanting, deels als hakhout, en de kassen.

Het zijpad tussen de kassen en de woningen. Links staan de oudere, geknotte lindes.

Het Laantje van Van Wissen in noordelijke richting met populieren en gevarieerde ondergroei.

Kassen met rij van geknotte lindes en wilgen.

Oudere lindeboom op de splitsing van een pad naar de nieuwe woning (nr. 7) en de locatie van de vml. boerderij.

De vrijstaande woning, die in de plaats kwam van de afgebrande boerderij Roosenhorst.

Recente woning aan het Laantje van Van Wissen, nr. 5.

Restant van de molensloot aan het einde van het Laantje van Van Wissen.

Sloot tussen het Laantje van Van Wissen en het voormalig erf van de boerderij, die thans fungeert als achtergrens van het erf van nr. 5.

Oostelijke sloot langs het Laantje van Van Wissen, geken in zuidelijke richting.

Zuidwestzijde van het kassencomplex met restant van de vaarsloot naar de boerderij.

Noordoostzijde van het kassencomplex met deels gedempte sloot en hakhout langs het Laantje van Van Wissen.

Werk- of bergschuur bij het kassencomplex.

Links het aangekochte terrein door de gemeente en rechts het nog in gebruik zijnde tuinbouwperceel met loods. Daartussen een rij kortgesnoeide bomen.

Sloot tussen de Veurseweg en erf en percelen.

Het grote verharde erf van Veurseweg 236a met erachter het kassencomplex.

De sloot en coniferenrij tussen de manege en het erf van Veurseweg 236a.

De historische boerderij Bouwlust aan de overzijde van de Veurseweg.

De Molensloot vanaf de Horstlaan.

De nieuwe woning aan het Laantje van Van Wissen nr. 7, gezien vanaf de Horstlaan.

De nieuwe woning aan het Laantje van Van Wissen nr. 5, de kassen en de coniferenrij, gezien vanaf de Horstlaan.

AFWEGING EN ADVIES

Waardering

Het gebied kan worden gekarakteriseerd als “randzone”: het is de rand van de bebouwde kom van Voorschoten, het vormt de voormalige rand van landgoeden Roosenhorst en Ter Horst en het ligt op de rand van de Oranjepolder. Enerzijds kent het een landelijke, agrarische uitstraling en anderzijds is het enigszins verrommeld met stedelijke functies (hekken, schuttingen, coniferenhagen, opslag- en dierenhokken, tuin- en spelelementen, etc.).

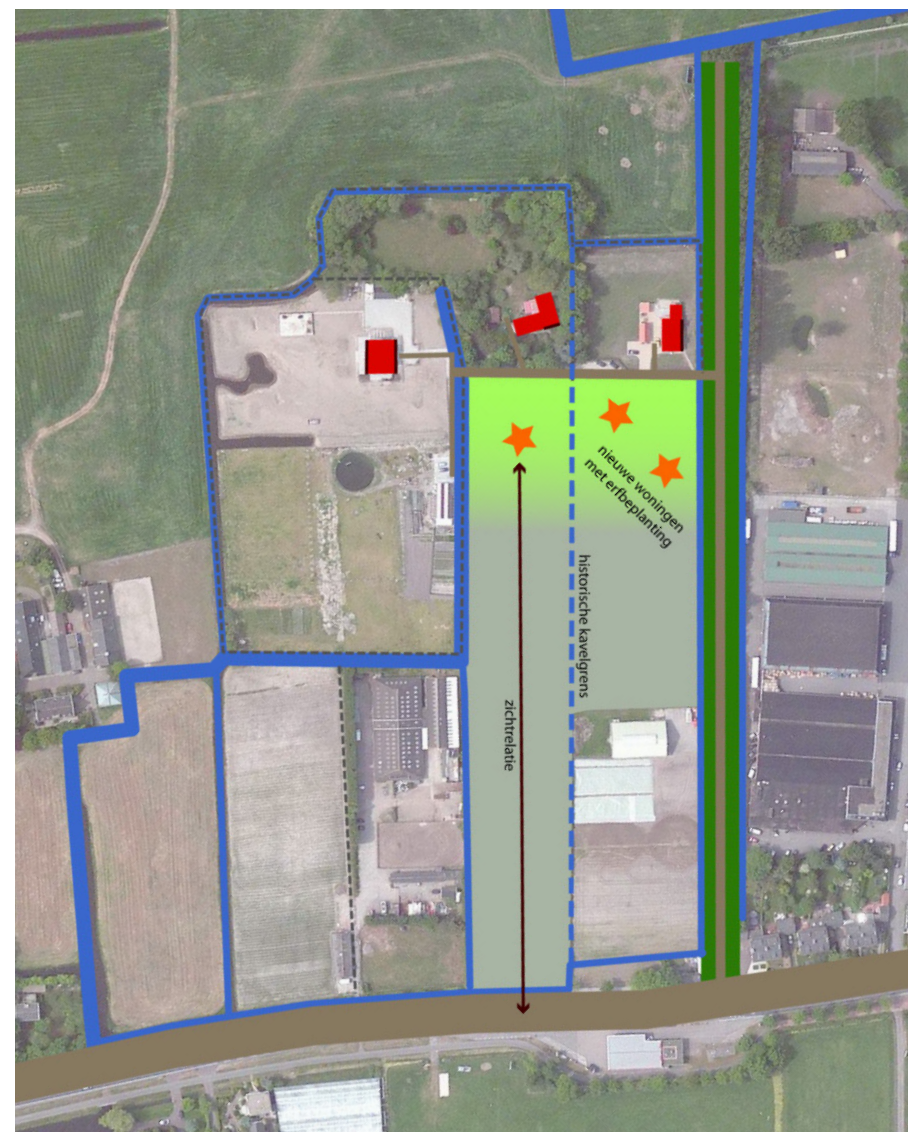
Daarnaast is de aanwezigheid van vollegronds en glastuinbouw kenmerkend voor een periode in de ontwikkelingsgeschiedenis van Voorschoten, welke zich concentreert in de strook aan weerszijden van de Veurseweg.

De **laanstructuur** van het Laantje van Van Wissen (met laanbeplanting en geriefhout) en het **kavel- en slotenpatroon** zijn als positieve cultuurhistorische waarden te classificeren, waarbij echter moet worden opgemerkt dat de samenhang met een buitenplaats of (als zodanig herkenbaar) agrarisch erf is verdwenen en de herkenbaarheid van afwaterings- of vaar-sloten beperkt is. In positie en omslotenheid van het **erf** op nr. 6 refereert het nog enigszins aan het verleden als agrarisch erf. Ook de **zijweg** is als ontsluiting van dit erf historisch relevant. Verder bezit het gebied weinig historisch waardevolle objecten en structuren.

Afwegingen voor de inpassing van nieuwe bebouwing en erven

Vanuit het huidige functioneren van het Laantje van Van Wissen als grens van de bebouwde kom, alsmede vanuit de richtlijnen van vigerend beleid, is het niet wenselijk om de stedelijke bebouwing verder langs de Veurseweg uit te breiden. De drie nieuwe kavels samen zijn daarom bij voorkeur zo compact mogelijk en sluiten aan op de reeds aanwezige erven.

Bij een kwalificatie als randzone past een afgewogen mix van ‘groene’ en ‘rode’ onderdelen. Het ensemble van gebouw, bijgebouwen en groenelementen zou een verwijzing en indeling moeten kennen, passend bij de (agrarische) erven in dit gebied die van oorsprong ruim opgezet en met groen omzoomd waren. Karakteristiek is een huisperceel van enige omvang met scherpe begrenzing en contrast tussen besloten erf en open polder. Buiten de erven zou het terrein zo open mogelijk moeten zijn.

Schematische opzet van de drie nieuwe woningen met erfbeplanting als aanbeveling om aan te sluiten op de historische en bestaande situatie, rekening houdend met de historische kavelsgrens en afstand tot de Veurseweg.

Vanwege de historische en landschappelijke karakteristiek wordt aanbevolen het sloten- en verkavelingspatroon zoveel mogelijk te behouden en waar mogelijk terug te brengen. Dit geldt ook voor de oorspronkelijke perceelsgrens die midden door het plangebied staat, in het verlengde van de in het zuiden nog aanwezige heg, op de lijn tussen de knik in de sloot langs de Veurseweg en de grenssloot tussen de erven van nrs. 5 en 6.

De ontsluiting vindt van oudsher (en momenteel) plaats via het Laantje van Van Wissen en het zijpad. Het verdient de voorkeur dit te behouden en geen nieuw ontsluitingspad vanaf de Veurseweg en geen nieuw zijpad vanaf het Laantje van Van Wissen aan te leggen. Oriëntatie van een voorgevel op het Laantje van Van Wissen of aansluiting met een tuinpad zijn eventueel wel mogelijk.

Passend bij de historische situering van 'agrarische erven' is de inpassing van de nieuwe bouwkavels op afstand van de Veurseweg. Dit sluit ook aan bij het criterium dat bebouwing niet nabij de Veurseweg gesitueerd mag worden, in verband met de geluidscontour. De ontsluiting vindt dan plaats via het zijpad halverwege het Laantje van Van Wissen.

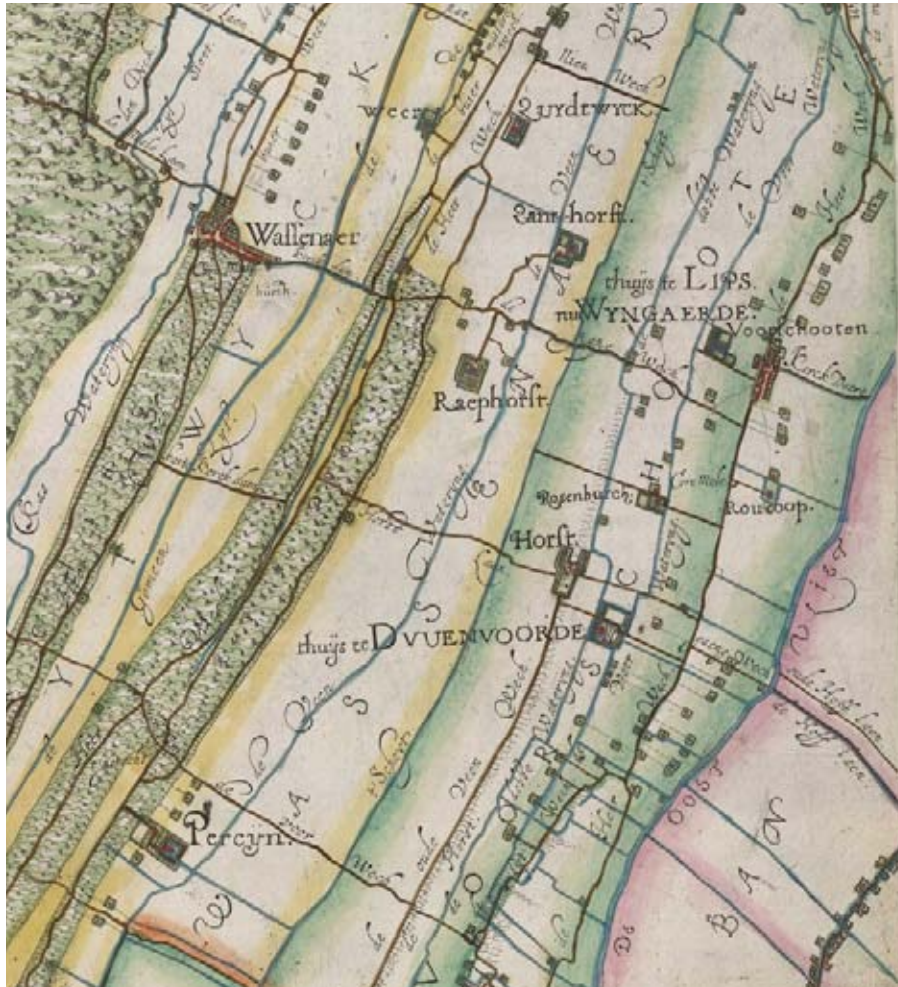
Het open houden van het gebied tussen de Veurseweg en het bebouwingscluster is historisch passend en werkt visueel positief om de ruimtelijke relatie te benadrukken. Dit kan verder versterkt worden door een voorgevel van de te realiseren woning op de Veurseweg te richten, zoals ook de voorgevel van boerderij Bouwlust (aan de overzijde) goed zichtbaar is vanaf de Veurseweg. De bebouwing behoort te variëren in vorm en architectuur, zoals de reeds bestaande bebouwing aan het Laantje van Van Wissen (en dus niet drie dezelfde woningen).

Aanbevelingen en suggesties vanuit cultuurhistorie en landschap

- kavelgrens midden door het plangebied als historische lijn herkenbaar maken en/of houden;
- herstel van laanbeplanting met geriefhout van Laantje van Van Wissen;
- aanbrengen kavelrandbeplanting in de vorm van houtsingels om bebouwing en erven in te passen, en contrast met het open landschap te verkrijgen;
- herstel van gedempte watergangen, aan weerszijden van Laantje van Van Wissen;
- oriëntatie van de gevels op Laantje van Van Wissen of Veurseweg;
- zo mogelijk vervanging van de coniferenrij op de grens van de manege door landschapseigen beplanting;
- zo mogelijk zoeken naar een alternatieve locatie voor de momenteel opvallend in het zicht staande tuindersloods;
- zo mogelijk herstel van het tracé van de vaarsloot (aansluiting op deel bij Horstlaan/Veurseweg).

BIJLAGE

Diverse afbeeldingen

Uitsnede van de kaart van het hoogheemraadschap van Rijnland door Floris Balthasars uit 1615. (Bron: Hoogheemraadschap Rijnland, nr. A-4074).

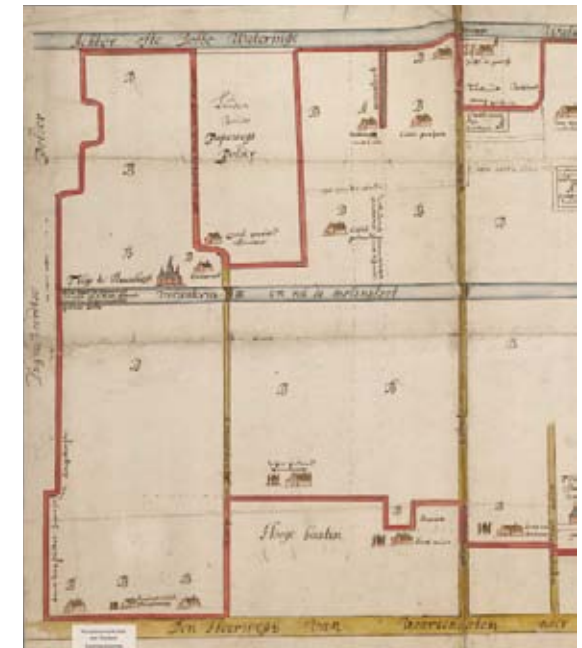

^ Uitsnede van een kaart van Voorschoten-Leidschendam, Caertboek van Rynland nr. 37, door Fl. Balthasar en B. Florisz. van Berckenrode, 1615.

(Bron: watwaswaar; Archief Hoogheemraadschap Rijnland).

> Uitsnede van een kaart van de Oranjepolder door J. Dou, ca. 1673.

(Bron: watwaswaar; Archief Hoogheemraadschap Rijnland).

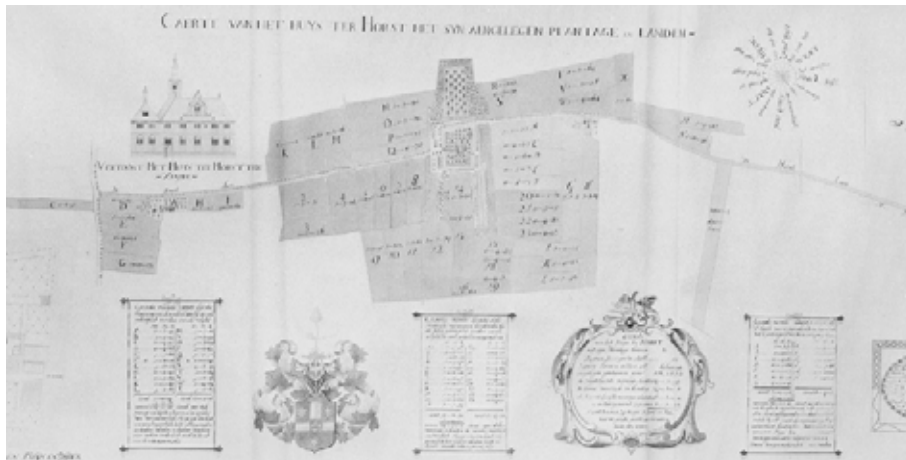
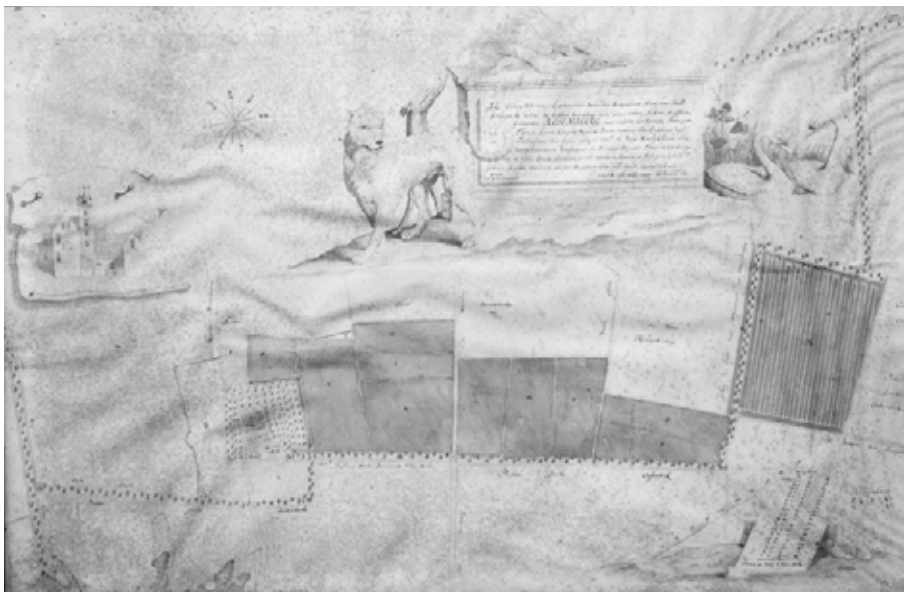

Foto van 'Caerte van het huys Ter Horst met syn aengelegen plantage en landen', 1671. De boerderij aan de Horstlaan met landerijen (links) behoort reeds tot Ter Horst; de gronden aan het Laantje van Van Wissen vallen pas na 1758 onder Ter Horst. (Bron: RCE, 60.959).

Uitsnede van een kaart van 's-Gravenhage door S.W. van der Noordaa, ca. 1839. Het noorden is rechts. (Bron: RCE, 331.432).

^ Uitsnede van een tekening van de Oranjepolder met maatregelen als gevolg van de aanleg van de spoorlijn, waaronder de verlegging van de Dobbewetering, 1842. (Bron: Archief Hoogheemraadschap Rijnland, A1686).

< Foto van een opmetingskaart van Rosenberg, 1706. Bij het land naast Rosenberg staat 'De Heer Kruiskerke' vermeld. Waar een molensloot in het zuidwesten onderlangs Rosenberg loopt, staan 'De Bruin' en 'De Weduwe Wassenaar' aangegeven. Het noorden is onder. (Bron: RCE, 81.380).

Interpretatie van de situatie en het landgebruik in 1832, P. Jongste, 2012.
(Bron: Scheffer, 2013).

^ Uitsnede van een 'schetsteekening' van de Oranjepolder, door A.G. Hessels, 1859.
(Bron: Archief Hoogheemraadschap Rijnland, P0220).

< Uitsnede van een kadastrale kaart van de omgeving van Ter Horst, ca. 1850. In geel is de locatie van de spoorlijn aangegeven. (Bron: Regionaal Archief Leiden, PV87817).

> Uitsnede van een grenskaart van de Oranjepolder, schaal 1:5000, 1957. (Bron: Archief Hoogheemraadschap Rijnland, P0221).

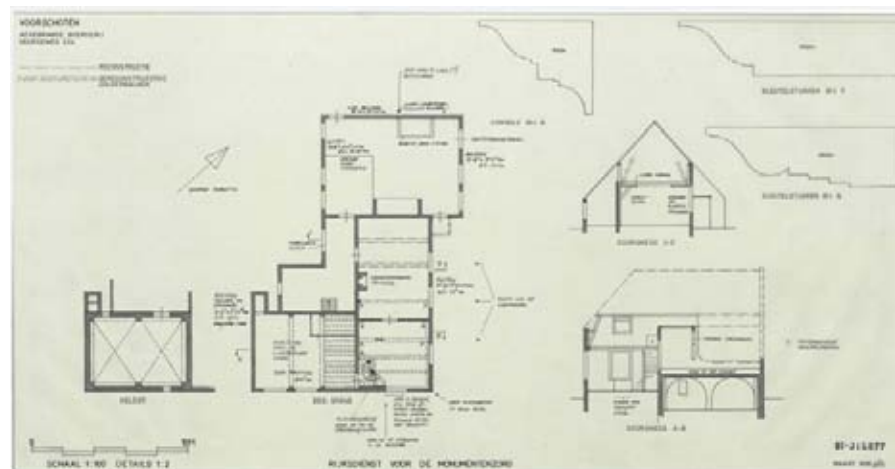
Luchtfoto, 26 december 1944. (Bron: WUR-Spec.Coll.; RAF, vluchtnr. 152, 3233).

Luchtfoto, 3 september 1944. (Bron: WUR-Spec.Coll.; RAF, vluchtnr. 289, 3317).

Luchtfoto, 3 september 1945. (Bron: WUR-Spec.Coll.; RAF, vluchtnr. 32, 4124).

Plattegrond en doorsnedes van de boerderij Roosenhorst, gemaakt door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg kort na de brand in 1965. (Bron: RCE, BT-015877).

BRONNEN

Literatuur

Blok, E., S. Hermens, *Buitenplaatsen rond Den Haag; verleden, heden, toekomst*, Vakgroep Tuin- en landschapsarchitectuur Landbouwniversiteit Wageningen, Wageningen, 1989.

Bookelman, J., C. Scheffer, *MIP Wassenaar*, 's-Gravenhage, 1994.

Bosch Slabbers landschapsarchitecten, *Duin, Horst en Weide, Van Rijksbufferzone tot regiopark*, Den Haag, december 2007.

Bosch Slabbers Landschapsarchitecten, *Van Glas naar Gras; omvorming glascomplexen in de Duivenvoorde Corridor*, gemeente Voorschoten/Stichting Duivenvoorde, februari 2008.

Brakel, C., H. Schouten, *Cultuurhistorische landschapselementen in de Duin- en Bollenstreek*, Samenwerkingsorgaan Holland Rijnland/Landschapsbeheer Zuid-Holland.

Brons + partners landschapsarchitecten, *Landschapsontwikkelingsplan Duin Horst en Weide, De sleutel tot uitvoering; Inventarisatie en Analyse*, Culemborg, november 2010.

Kooiman, M., et al., *Tussen 'Rust en Vreugd' en 'In de werelt is veel gevaar'; actualisatie buitenplaatsen CHS; de buitenplaatsbiotoop in Zuid-Holland; achtergronddocument deel A + B*, Beek & Kooiman Cultuurhistorie, Amsterdam, november 2010.

Klooster, L.J. van der, *Ontwerpen van Daniël Marot voor het Huis Rosenburg te Voorschoten*. In: KNOB-Bulletin, Den Haag, Jg. 15, serie 6, afl. 4, 15 september 1962

Laurentius, Th., *5000 jaar de Horsten; Korte historie van de Koninklijke Landgoederen Ter Horst en Raaphorst*, Haagse Drukkerij en Uitgeversmaatschappij, 1989.

Lit, R. van, et al., *Buitenplaatsen in en om Den Haag*, Kleine Monumenten Reeks, Waanders Uitgevers Zwolle, 1992.

Markus, W.C., C. van Wallenburg, *Bodemkaart van Nederland, Schaal 1:50.000, Toelichting bij de kaartbladen 30 West en 30 Oost 's-Gravenhage*, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen, 1982.

Meurs, P., M. Steenhuis, *Regioprofielen cultuurhistorie Zuid-Holland, topgebied 4: Den Haag/Wassenaar*, Urban Fabric & Steenhuis stedenbouw/landschap, Provincie Zuid-Holland, Den Haag, 2010.

Niemeijer, A.F.J., I. Finaly, D. Koper-Mosterd, C. Scheffer, H. Meijer, L. Driesen, *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermde dorpsgezicht Landgoederenzone Wassenaar-Voorschoten-Leidschendam-Voorburg, gemeenten Wassenaar, Voorschoten en Leidschendam-Voorburg, provincie Zuid-Holland, ex artikel 35 Monumentenwet 1988*, Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Zeist, 14 november 2007.

Oldenburger-Ebbers, C.S., A.M. Backer en E. Blok, *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, Deel West, Noord-Holland, Zuid-Holland*, Uitgeverij De Hef publishers, Rotterdam, 1998.

Provincie Zuid-Holland, *Cultuurhistorische Hoofdstructuur Zuid-Holland, regio Duin- en Bollenstreek, kaartrapportage*, Den Haag, juli 2002.

Provincie Zuid-Holland, *Erfenis, erfgoed en erfgoed - beleidsvisie cultureel erfgoed 2013 - 2016*, Den Haag, 2011.

Provincie Zuid-Holland, *Visie op Zuid-Holland - Provinciale Structuurvisie; actualisatie 2012*, Den Haag, juni 2012.

Scheffer, C., R. van Lit, *Boerenerfgoed, Het boerderijenboek van Voorschoten en Wassenaar*, TasT, Hollandsche Rading, 2006.

Scheffer, C., m.m.v. M. Laméris., *Structuurvisie Cultuurhistorie 2013-2028*, Gemeente Voorschoten, september 2013.

Scheffer, C., m.m.v. M. Laméris., *Kadernota Erfgoed 2013 – 2017; Cultureel Erfgoed loont, leeft en inspireert*, Gemeente Voorschoten, september 2013.

Scheffer, C. c.s., *Sporen in het landschap; Een speurtocht naar de oude buitens in het gebied van Voorschoten*, Leefbaar Voorschoten (Open Monumentendag), 2008.

Stenvert, R. et al, *Monumenten in Nederland, Zuid-Holland*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg/Waanders Uitgevers, Zeist/Zwolle, 2004.

Stöver, J., et al., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Walburg Pers, Zutphen, 2000.

Websites

www.watwaswaar.nl

www.ahn.nl

www.bodemdata.nl

www.voorschoten.nl

www.wassenaar.nl

maps.live.nl

maps.google.nl

www.geschiedenisvanzuidholland.nl

www.hollandrijnland.net

www.archieven.nl

www.haagsebeeldbank.nl

beeldbank.cultureelerfgoed.nl

www.gahetna.nl

www.archiefleiden.nl

bagviewer.pdok.nl

www.kb.nl

SB4

**BUREAU VOOR HISTORISCHE
TUINEN, PARKEN EN LANDSCHAPPEN**

Costerweg 1 N

6702 AA Wageningen

Tel. 0317-424167

Fax. 0317-411752